

ЮСТИЦІЯ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті розглядаються різноманітні підходи до визначення поняття юстиції. На основі їх аналізу та узагальнення уточнюється дане поняття. Досліджуються ознаки відповідної сфери діяльності держави.

Ключові слова: юстиція, правосуддя, судочинство, правоохоронна функція держави, правопорушення, захист прав і свобод громадян.

У процесі формування правової держави України одним із ключових питань є ефективність реалізації громадянами своїх прав і свобод, яка безпосередньо залежить від ступеня забезпечення їх надійної охорони та захисту, що здійснюються відповідними органами держави. Саме з такою правоохоронною діяльністю традиційно пов'язують феномен юстиції.

В умовах проведення в Україні державно-правової реформи виникає необхідність уточнення терміна «юстиція», визначення поняття «органи юстиції», критеріїв віднесення тих чи інших державних установ до цих органів, щоб оптимізувати їх структуру та вдосконалити їхню діяльність.

Слід зауважити, що попри значний науковий інтерес до проблеми охорони прав і свобод людини та громадянина переважна більшість розробок стосується чи окремих видів юстиції (конституційної, адміністративної, ювенальної тощо), чи ж правового статусу певних органів юстиції. Свідченням цього є наукові публікації у фахових виданнях, а також дисертаційні дослідження останнього часу, зокрема, Ю. В. Георгієвського, Н. А. Железняк, А. В. Руденка, Є.В. Черняк та ін.

Термін «юстиція» в літературі, законодавстві та на побутовому рівні здається зрозумілим і усталеним, проте лише — на перший погляд. Варто звернутися до юридичних словників та енциклопедій, щоб зрозуміти, наскільки неоднозначним є визначення в них поняття юстиції. Змістовий спектр терміна варіюється, як правило, від сукупності, системи судових установ, судового відомства до діяльності цих установ, форми судової державної діяльності.

У Давньому Римі Юстицією (Jastitia Augusta) називали богиню правосуддя (її ототожнювали з грецькими богинями Фемідою і Діке) [1, с. 499]. Культ Юстиції був введений у Римі з часів Тиберія, що присвятив їй статую, яку зображували з пов'язкою на очах, мечем і терезами.

Зазвичай юстиція (лат. Justitia — справедливість, правосуддя) пов'язується з правосуддям. Принаймні такий зміст у це поняття вкладає більшість енциклопедичних словників [2]. Окремі словники встановлюють навіть тотожну відповідність: юстиція — те саме, що й правосуддя, тобто форма державної діяльності, яка полягає в розгляді та вирішенні судом справ, віднесених до його компетенції (про кримінальні злочини, цивільні спори тощо).

Правосуддя — правозастосовна діяльність суду з розгляду та вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [3, с. 697].

Відповідно до ст. 124 Конституції України, правосуддя здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Як зазначається у Законі України «Про судоустрій України», судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Якщо під юстицією розуміти правосуддя, судочинство чи сукупність державних органів, які займаються судочинством, систему судових установ [4], то постає питання: як у цю систему вписуються Вища рада юстиції та Міністерство юстиції України — державні органи, що мають у своїй назві слово «юстиція»?

Незважаючи на те, що статус Вищої ради юстиції у Конституції України встановлюється у ст. 131, що міститься у розділі VIII «Правосуддя», цей орган вочевидь не можна віднести до судових. Адже, як зазначено у Законі України «Про Вищу раду юстиції», вона є колегіальним, незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також відповідальним за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо

несумісності та в межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність. Враховуючи такі особливі повноваження, конституційний склад Вищої ради юстиції (20 членів) формують різні державні та громадські інститути. А саме — по три особи призначають Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури — два члени. Крім того, за посадою до складу Вищої ради юстиції входять Голова Верховного Суду України, міністр юстиції України та генеральний прокурор України.

Отже, Вищу раду юстиції не можна віднести до органів, що здійснюють правосуддя, — ні за її статусом, ані за складом.

Ще категоричнішою є відповідь на поставлене запитання стосовно Міністерства юстиції України, оскільки воно є центральним органом державної виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Та, як зазначено у Положенні про Міністерство юстиції України, воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної правової політики [5].

Повнішим у даному аспекті вбачається визначення в енциклопедичній літературі юстиції як сфери діяльності судових установ, Міністерства юстиції, органів, що контролюють дотримання законності у сфері державного управління (адміністративна юстиція) [6].

Також під юстицією в енциклопедичній юридичній літературі розуміють систему судових і пов'язаних з їх діяльністю установ. Крім судів, до цієї системи включають прокуратуру, органи слідства, адвокатуру, нотаріат тощо. Об'єднальними засадами для них є їх покликання служити торжеству правосуддя, законності і справедливості, забезпеченню прав громадян. Органами управління в галузі юстиції є міністерства юстиції, які в різних країнах мають свої особливості щодо структури та повноважень. Спільними для них є організація роботи відповідних установ у забезпеченні правосуддя та правопорядку в країні [7].

Так, наприклад, система австрійської юстиції складається із судів загальної юрисдикції, інституту державного обвинувачення (прокуратури), центрів затримання та/або утримання під вартою (служби виконання покарань і тюремних судів), а також служби догляду (допомоги) осіб, які умовно звільнені з випробувальним терміном. Враховуючи широкий спектр повноважень, що мають зазначені органи австрійської системи юстиції, управління цією

системою покладається на Федеральне міністерство юстиції, яке очолює міністр юстиції. Він разом з іншими федеральними міністрами належить до найвищої виконавчої федеральної влади, є членом Федерального уряду і здійснює політичне керівництво та координаційну функцію щодо діяльності міністерства юстиції Австрії [8].

Відповідні повноваження має і міністр юстиції Канади, однак його статус подвійний: він також є генеральним прокурором Канади. З одного боку, його діяльність як міністра юстиції пов'язана із забезпеченням здійснення правосуддя у таких сферах, як кримінальне право, сімейне право, захисті прав людини, корінних народів Канади (меншин, аборигенів), з іншого — він представляє права Корони і є відповідальним у суді за представництво інтересів федерального уряду Канади. Міністр юстиції Канади очолює відповідне міністерство (департамент юстиції Канади), завдання якого в забезпеченні справедливої, ефективної та доступної системи правосуддя. Департамент юстиції Канади здійснює розробку проектів законів та політики реформ для федерального уряду. Водночас він є головним у здійсненні правової політики федерального уряду, наданні юридичної допомоги, кримінального переслідування (обвинувачення) у випадках, передбачених федеральним законом, а також представляє уряд країни в суді. З 12 грудня 2006 року федеральна прокуратура (FPS), що входила до складу міністерства юстиції Канади, була реформована в незалежний орган — прокуратуру Канади (PPSC) [9].

Міністерство юстиції Данії є відповідальною за всю систему юстиції, включаючи поліцію, прокуратуру, суди, пенітенціарну систему та службу пробації. Крім того, міністерство юстиції Данії є відповідальним за сферу цивільного законодавства, фундаментальних прав і свобод та захисту персональних даних про особу [10]. Міністерство юстиції та внутрішніх справ Мальти також відповідає за широке коло правових питань, що включають управління судами, канцелярією генеральної прокуратури, академією підготовки суддів [11]. Схожу функцію виконує міністерство юстиції та поліції Норвегії, головна мета якого в тому, щоб забезпечити підтримку та розвиток основних гарантій законності, безпеки суспільства й окремих громадян [12]. Відповідне завдання щодо розбудови безпечного та справедливого суспільства стоїть перед міністерством юстиції Нової Зеландії, що тісно співпрацює з іншими органами системи юстиції — такими, як поліція Нової Зеландії, департамент виконання покарань і Міністерство соціального розвитку [13].

Певний інтерес в історичному аспекті становить визначення юстиції в енциклопедії Брокгауза й Ефрона. Юстиція [14] (*Justicia Mayor de Aragon*) — арагонська установа, що обмежувала владу короля в судовому відношенні та була важливою гарантією особистої свободи та прав власності арагонського дворянства. Ця установа, частково схожа зі спартанськими ефорами та римськими трибунами, набула великого значення у XIV ст. після того як дворянство було позбавлено права озброєного опору незаконним діям королівської влади (за «Привілеями унії»). Натомість арагонське дворянство отримало легальнішу гарантію своїх прав — інститут «*Justicia Mayor*», який призначався, а до 1441 р. і відсторонювався від посади королем. З 1441 р. *Justicia Mayor* стає пожиттєвим і незмінюваним магістратом. За законом, виданим кортесами у 1265 р., *Justicia Mayor* завжди призначався з нищого дворянства, а не вищої аристократії; причому протягом 150 років (з половини XV ст.) це звання постійно перебувало в руках однієї сімейної династії — Ланус, що надавало інституту «*Justicia Mayor*» особливої сили та стабільності.

До складу трибуналу *Justicia Mayor*, окрім нього самого (Верховного судді), входило 5 помічників, або лейтенантів (докторів права), які пожиттєво призначалися королем із 16 кандидатів за поданням кортесами. Більше того, в розпорядженні верховного судді була значна канцелярія. При ньому постійно перебувало 8 приставів для негайного приведення вироку до виконання; двоє з них завжди йшли попереду верховного судді із сухими гілками в руках (подібно до римських лікторів).

Justicia Mayor був верховним у тлумаченні та охороні арагонських вольностей (фуеросів): він утручався в судочинство королівських судів, коли помічав їх відхилення від фуеросів, мав самостійну цивільну та кримінальну юрисдикцію, особливо у справах між королем та знаттю. Своїм *veto* він міг навіть відмінити королівські накази, контролювати та змішувати міністрів. Основними засобами втручання *Justicia Mayor* були: 1) так звана фірма (*firma del derecho, juris firma*) та 2) маніфестація. «Фірма» полягала в праві верховного судді тимчасово зупиняти й переносити за вимогою однієї із зацікавлених сторін справу, яка розпочалася в одному з королівських судів, безпосередньо на власний розсуд. Маніфестацією називалося право верховного судді утримувати у себе під арештом осіб, які переслідувалися адміністративною владою, щоб уберегти їх від насилля і тортур її агентів, доки справа не буде розглянута компетентним трибуналом та не буде забезпечено точне виконання вироку. «Сила цього інституту

була настільки великою, що могла врятувати людину із зашморгом на шії» (Бланкас). З його владою та авторитетом мусив рахуватися й боротися навіть такий могутній король Іспанії, як Пилип II.

З метою запобігання зловживання владою 1390 роках було встановлено відповідальність Justicia Mayor перед 4 інквізиторами, що обиралися всіма 4 чинами Арагонського королівства. Лише перед кортесами Justicia Mayor міг бути обвинувачений у незаконних діях і лише вони, вислухавши його виправдовування, могли оголосити звинуваченому вирок. Помічники верховного судді також підлягали контролю і суду кортесів.

Інститут Justicia Mayor проіснував майже до кінця правління Пилипа II. Зустрівши з боку Justicia Mayor стійке протистояння своєму свавіллю у справі Антоніо Переса, що призвело до повстання народу в Арагонії, Пилип II, придушивши заколот, наказав усенародною стратити доблесного верховного суддю дону Хуана де Лунаса на площі в Сарагосі 20 грудня 1591 р. Після чого на кортесах 1592 р., що були цілковито підвладні Пилипу II, верховний суддя і його помічники були понижені до звичайних чиновників, підпорядкованих королю [15].

Якщо звернутися до визначення юстиції в національному законодавстві, то як такого нормативного визначення даного поняття не існує, так само, як і юридичної дефініції органу юстиції та системи юстиції. Окремі нормативно-правові акти встановлюють визначення певних видів *юрисдикції* залежно від сфери судочинства. Зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства України (п. 4 ст. 3) є визначення адміністративного судочинства як діяльності адміністративних судів щодо розгляду та вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому цим Кодексом [16].

Отже, на відміну від енциклопедичних словників і юридичної літератури в законодавстві встановлюються не види юстиції, а види юрисдикції: загальна та конституційна.

Інший документ — Концепція реформування кримінальної юстиції України [17] затверджена указом Президента України від 8 квітня 2008 р., — передбачає, що систему кримінальної юстиції складає кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи й установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи й установи виконання кримінальних покарань, адвокатура. Відтак кримінальна юстиція визначається як система відповідних норм національно-

го законодавства та система певних державних органів. Водночас у цій концепції дається визначення ювенальної юстиції, яка, по суті, отожднюється з певним видом правосуддя — спеціалізованою системою правосуддя для неповнолітніх.

Узагальнюючи визначення поняття юстиції в літературі та законодавстві, можна констатувати неоднозначність цього визначення. Юстицію передусім пов'язують із правосуддям, судочинством. Водночас, до органів юстиції теорія і практика відносять також органи, що не належать до судової влади (прокуратура, нотаріат тощо). Отже, поняття юстиції не обмежується сферою правосуддя і не пов'язується виключно зі здійсненням судочинства. Поняттям юстиції охоплюється як сфера законодавства, так і відповідні органи державної влади, що здійснюють функції, пов'язані так чи інакше з правосуддям, проте відмінні від судочинства, функції, які охоплюються загальнішим поняттям *правоохоронної діяльності*.

В юридичній літературі правоохоронну функцію держави зазвичай визначають як цілеспрямовану діяльність державного апарату, змістом якої є владне розв'язання суперечностей між законними і незаконними інтересами, що виступає як заперечення правопорушень та утвердження правопорядку [18]. У даному разі правоохоронна функція держави розглядається у широкому сенсі як в аспекті забезпечення режиму законності та правопорядку правоохоронними органами щодо реалізації громадянами своїх прав, свобод і інтересів, так і діяльності судових органів щодо захисту порушених прав громадян.

Якщо зіставити дане визначення правоохоронної функції держави з тими визначеннями юстиції, про які йшлося вище, то неважко помітити їх суттєвий зв'язок. Поняття юстиції значною мірою має зміст, тотожний з наведеним поняттям правоохоронної діяльності, з діяльністю тих органів держави, які традиційно відносять до правоохоронних. Водночас діяльність такого органу, як міністерство юстиції не розглядається як правоохоронна.

Зважаючи на це, слід, вочевидь, розглядати поняття юстиції у зв'язку з діяльністю держави, пов'язаною так чи інакше з порушенням права, на відміну від творення та реалізації (запровадження) права. При цьому порушення права необхідно уявляти діалектично, тобто як *процес*, що починається із запобігання порушенням права, включає виявлення таких порушень, їх фіксацію, забезпечення права та надання належного захисту особі, чий права були порушені, або ж відновлення її порушених прав, застосування покарання тощо.

З урахуванням сказаного, можна сформувати попереднє загальне уявлення про юстицію як сферу діяльності держави, спрямованої на запобігання, виявлення та усунення порушень права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження справедливості та законності у суспільстві.

Література

1. *Шемшученко Ю. С.* Юстиція / Юридична енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана. — 2004. — Т. 6, Т-Я. — С. 499.
2. Большой юридический энциклопедический словарь / А. Б. Барихин (авт. и сост.). — М.: Книжный мир, 2004. — 719 с. Большой энциклопедический словарь / А. М. Прохоров (ред.). — 2. изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — 1456 с.: Большой Российский энциклопедический словарь. — М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2003. — 1887 с. — (Золотой фонд).
3. *Маляренко В. Т.* Правосуддя / Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”». — 2007. — С. 697.
4. Толковый словарь русского языка: В 4. т. / Б. М. Волин (гл. редактор), В. В. Виноградов (сост.), Д. Н. Ушаков (гл. редакторы) — М.: Терра, 1996. — Т. 4.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 14 листопада 2006 р. № 1577 // Урядовий кур’єр від 22.11.2006. — № 220.
6. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка: около 60000 сл. и фразеологических выражений / Л. И. Скворцов (общ.ред.). — 25-е изд., испр. и доп. — М.: ОНИКС, 2006. — 973 с. — Библиогр.: с. 972.
7. *Шемшученко Ю. С.* Юстиція / Юридична енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана. — 2004. — Т. 6, Т-Я. — С.499.
8. Austrian Ministry Of Justice [електронний ресурс] — <http://www.justiz.gv.at/EN/index.php?gln=EN>.
9. Canada’s Department of Justice [електронний ресурс] — <http://www.justice.gc.ca/en/dept/pub/about/index.html>.
10. The Danish Ministry of Justice [електронний ресурс] — <http://www.justitsministeriet.dk/english/>
11. The Ministry of Justice and Home Affairs [електронний ресурс] — <http://www.mjha.gov.mt/justice/justice.html>
12. Ministry of Justice and the Police[електронний ресурс] — <http://www.regjeringen.no/en/dep/jd/About-the-Ministry-of-Justice-and-the-Po.html?id=468>.

13. Ministry of Justice, Tāhū o te Ture [електронний ресурс] — <http://www.justice.govt.nz/ministry>.

14. Иллюстрированный энциклопедический словарь [Текст]. — М. : Аутопан. Диск 1: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : Подборка. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. — 1998. — 322 032 Кб. — 177.66 Систем. треб.: ПК; Windows 95; процессор 486DX2 или Pentium; память 8 Мб; CD-ROM 2-х скоростной; SVGA монитор 800х600; 65535 цв. (допускается 640х480, 256 цв.); Windows совместимая звук. карта; модем (для подключения к Интернету).

15. Пискорский В. К. История Испании и Португалии [] : Сборник / В. К. Пискорский. — М. : Монолит-Евролинц-Традиция, 2002. — 399 с.

16. Відомості Верховної Ради України від 09.09.2005 — 2005. — № 35, (№ 35—36, 37). — С. 1358. — Ст. 446.

17. Офіційний вісник Президента України від 21.04.2008. — 2008. — № 12. — С. 79. — Ст. 486.

18. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні; Наукове видання. — К., 1997. — С. 21.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2008.

А. В. Попова,
канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри
правового регулювання економіки,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДОГОВОРИ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ ПРОФЕСІЙНИМИ УЧАСНИКАМИ ФОНДОВОГО РИНКУ

У цій статті розглядаються основні господарсько-договірні зобов'язання за участю професійних учасників фондового ринку. Досліджуються угоди про надання послуг професійними учасниками фондового ринку, їх поняття та основні ознаки. Аналізується чинне законодавство, що регулює договірні відносини між професійними учасниками фондового ринку.

Ключові слова: господарський договір, професійний учасник фондового ринку, угоди про надання послуг.

Договірні відносини, що виникають між професійними учасниками фондового ринку та іншими суб'єктами господарювання,